

**ASPECTE PRIVIND PROBLEMA INTERPRETĂRII ȘI TRADUCERII
ȘTAPILELOR MILITARE
(STUDIU DE CAZ: BOLOGA – RESCULUM, DACIA POROLISSENSIS)**

**ASPECTS REGARDING THE PROBLEM OF INTERPRETATION AND
TRANSLATION OF MILITARY STAMPS
(CASE STUDY: BOLOGA – RESCULUM, DACIA POROLISSENSIS)**

Ioan Marius GREC

Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad

marius_grec@yahoo.com

Abstract:

*It seems that in the Antiquity the name of this Roman camp and of the nearby civil settlement was Resculum. However, this localization generated several disputes, pros and cons opinions that were not resolved even today. The military troops attested here by the stamped tegular material are: **cohors I Ulpia Brittonum milliaria, cohors II Hispanorum Scutata Cyrenaica equitata, and cohors I Aelia Gaesatorum milliaria.***

*Having as a reference point the definitions **TYPE-VARIANTS** (**THE TYPE** is made up of a certain number of letters and the way of abbreviating the name of the military unit. The type is considered as the ideal form, representing – basically – the abbreviation used to designate the name of a certain military unit. **THE VARIANTS** are considered the modifications occurred into the dimension, character, order and the shape of letters, the number of reversed letters); to all these we added the variety of the encadrement, considering the stamps as a whole: letters + encadrement. Practically, when are we talking about concrete stamps, we are referring about variants of stamps; in this context is particularly important the translation, the correct decoding of the shortened text.*

Cuvinte cheie: *Dacia Porolissensis, ștampile militare, tipuri, variante, modalitate de citire, castru, cohortă.*

Key words: *Dacia Porolissensis, military stamps, types, variants, way of reading, Roman camp, cohort.*

Problema granițelor provinciei Dacia a stat mereu în atenția istoricilor români, fiind studiată în paralel cu mișcările de trupe constatate la nivelul Imperiului Roman și al Daciei întregi. Problematika granițelor Daciei Porolissensis, **vârful de lance** al apărării Daciei, a fost însă o chestiune care doar în ultimii ani a început să fie mai bine cunoscută, o dată cu avansarea cercetărilor arheologice asupra celor mai importante garnizoane militare din provincie.¹

Se poate imagina o linie a apărării Daciei Porolissensis începând cu Bologa (pe Crișul Repede), continuând cu o serie de castre aflate la poalele munților Meseș: Buciumi, Românași, Romita, Porolissum (complexul fortificat de aici era completat cu o linie înaintată de turnuri de pază pe întreg sectorul de vest al graniței provinciale). De la Tihău, apărarea se realiza pe Someș cu castrele de la Cășeu, Ilișua, Orheiul Bistriței, până la Brâncovenești (pe Mureș) (care aparține, după unele opinii, Daciei Superior). În interior se aflau câteva castre importante: Gilău, Gherla, Sutoru (Zutor). Ne oprim, în acest *studiu de caz* la situația de la: **Bologa (Resculum - comuna Poieni, județul Cluj).**

În antichitate numele castrului și al așezării civile din apropiere se pare că a fost Resculum. Această localizare a trezit însă numeroase dispute, păreri pro și contra, care nici astăzi nu au dus la o convergență în opinii.² Săpăturile arheologice au distins trei faze mari de construcție ale castrului:

- a. Castru mic cu incintă din val de pământ;³
- b. Castru mare cu incintă din val de pământ;⁴
- c. Castru cu incintă din zid de piatră.⁵

Unitățile militare care sunt atestate prin material tegular șampilat, sunt:

- cohors I Ulpia Brittonum milliaria;
- cohors II Hispanorum Scutata Cyrenaica equitata;
- cohors I Aelia Gaesatorum milliaria.

*Cohors I Ulpia Brittonum milliaria*⁶

Unitatea a staționat inițial în Pannonia, după care participă la războaiele cu dacii. Pentru perioada 106 - 117 este atestată la Bologa, unde ridică castrul mic de pământ (faza a). Ștampilele unității (Fig. 1) au fost descoperite în condiții care asigură datarea în intervalul mai sus menționat. Avem de-a face cu o singură variantă, cu literele în relief (2 cm), încadrate într-un chenar simplu, dreptunghiular, adâncit (14,2 cm x 5,2 cm). Textul: COH(ors) I BRITTON(um).

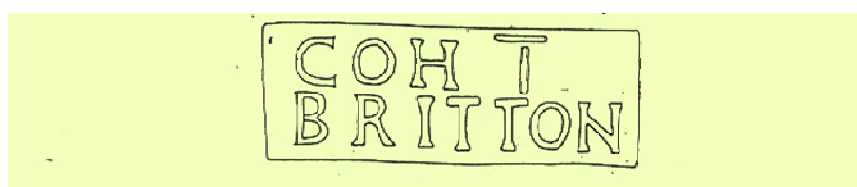

FIG. 1. (după, N. Gudea, în SCIVA, 28, 1, 1977, p. 129)

O dată cu formarea provinciei Dacia Porolissensis, în condițiile în care la Bologa este adusă *cohors II Hispanorum Scutata Cyrenaica equitata*, unitatea de brittoni este mutată la Porolissum, unde este atestată și prin ștampile militare, dar de un alt tip.⁷ (Fig. 2)

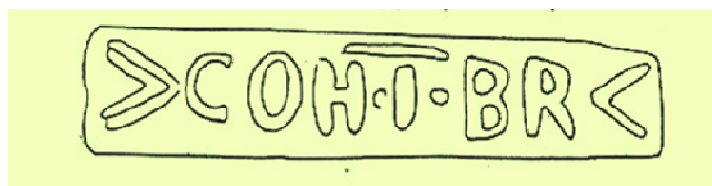

FIG.2. (după, N. Gudea, Pomet, p. 100)

După formarea noii provincii, o a doua unitate adusă la Bologa va fi *cohors I Aelia Gaesatorum milliaria*. Amândouă unitățile militare sunt atestate aici printr-un bogat material arheologic,⁸ iar în cadrul acestuia, un loc important este deținut de materialul tegular șampilat (cărămizi, țigle...)⁹

Cea mai mare parte a ștampilelor celor două unități militare, sunt realizate cu litere adâncite, în cartuş simplu sau litere libere (fără cartuş). Rareori, în cazul cohortei II Hispanorum, întâlnim și litere în relief. Ștampilele tegulare ale celor două unități militare nu apar în nici un alt castru din Dacia.¹⁰ Această situație ne face să fim siguri că fazele b și c ale castrului au fost construite, întreținute și refăcute de cele două unități militare menționate, care și-au avut aici sediul central până la părăsirea provinciei Dacia.

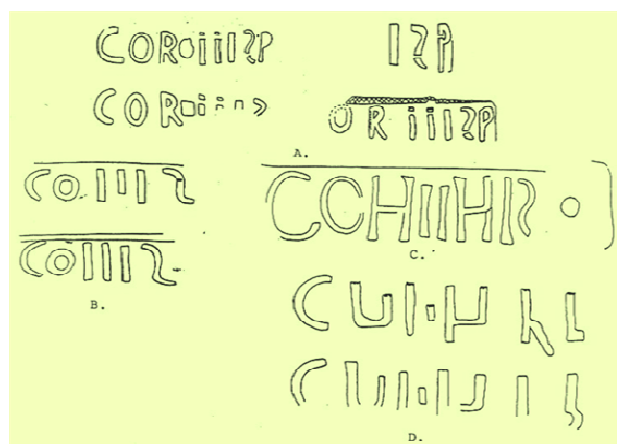

FIG. 3. (după, N. Gudea, în *Acta MN*, IX, 1972, p. 428-431, tipurile A-D)

Ștampilele *cohortei II Hispanorum* de la Bologa, au fost catalogate în opt tipuri (notate de la A – H) și în mai multe variante (notate cu cifre arabe):¹¹

A. CO(ho)R(s) II (H)ISP(anorum), cu variante; B. CO(hors) II (H)IS(panorum), cu variante; C. COH(ors) II HIS(panorum), cu variante; D. C(o)H(ors) II HI(s)P(anorum), cu variante;

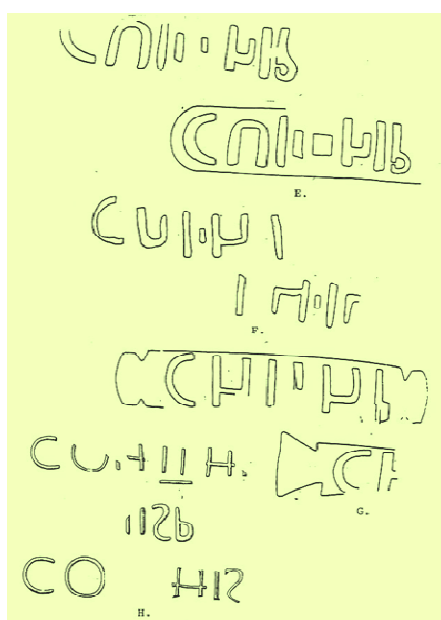

FIG. 4. (după, N. Gudea, în *Acta MN*, IX, 1972, p. 428-431, tipurile E-H)

E. C(o)H(ors) II HI(s)P(anorum), cu variante; F. C(o)H(ors) II HI(s)panorum, cu variante; G. C(o)H(ors) II H(is)P(anorum), cu variante; H. COH(ors) II HISP(anorum), cu variante (Fig. 3 - 4.).

Având ca punct de referință definițiile **TIP-VARIANTE** (**TIPUL** este format dintr-un anumit număr de litere și mod de abreviere a numelui unității militare. Tipul îl considerăm a fi forma ideală, reprezentând în esență prescurtarea folosită pentru a desemna numele unității militare respective. **VARIANTELE** le-am considerat modificările survenite în dimensiunile literelor, caracterul lor, ordinea lor, forma lor, numărul literelor inversate; la toate acestea am mai adăugat și varietatea ancadramentului, considerând ștampilele un tot unitar: litere+ ancadrament. Practic, atunci când discutăm de ștampile concrete, ne referim în fapt la variante de ștampile – aceasta este

accepțiunea utilizată pe tot parcursul volumului) enunțate, avem de făcut următoarea observație: tipurile D și E sunt identice, fiind de fapt variantele unui singur tip.

Într-una din lucrările consacrate castrului de la Bologa, ștampilele unității de hispani sunt împărțite în opt tipuri, cu mai multe variante (în funcție de tip); se reia în fapt vechea împărțire pe tipuri și variante, dar cu o citire oarecum schimbată.¹²

- A. COR II SP, cu trei variante;
- B. COR II IS, cu o variantă;
- C. CO II IS, cu o variantă;
- D. COH II HIS, cu o variantă;
- E. COH II HISP, cu mai multe variante;
- F. CU II HIS, cu mai multe variante;
- G. CH II HIS, cu mai multe variante;
- H. CH II HS, cu mai multe variante (Fig. 5, A - H).

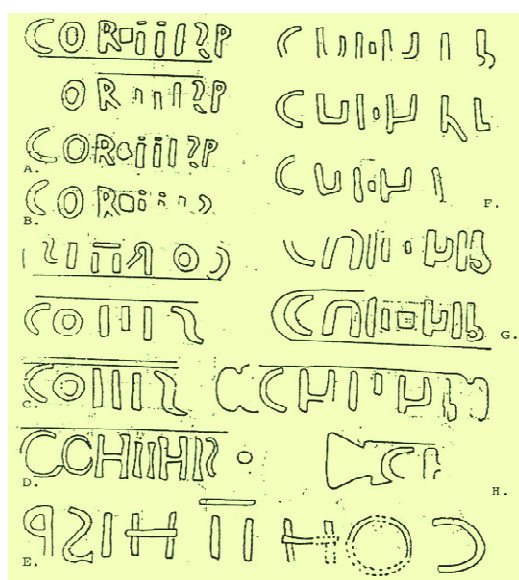

FIG. 5. (după, N. Gudea, *Bologa*, p. 83, A-H)

Și în această modalitate de citire a ștampilelor (cu care noi nu suntem de acord, optând pentru prima variantă - pentru clarificare este bine să se studieze cu atenție desenele) observăm că tipurile F și G alcătuiesc în realitate variante ale aceluiași tip.

În cazul celei de-a doua unități de la Bologa, *cohors I Aelia Gaesatorum*, ștampilele militare au fost catalogate în cinci tipuri, numerotate de la I – V, variantele fiind notate prin cifre arabe:¹³

- I. C(o)H(ors) I AE(lia) G(aesatorum);
- II. C(o)H(ors) I AE(lia) G(aesatorum);
- III. C(o)H(ors) I AE(lia) G(aesatorum);
- IV. C(ohors) P(rima) G(ae)S(a)T(orum);
- V. C(o) HO(rs) I AE(lia) G(aesatorum) (Fig. 6, I – V).

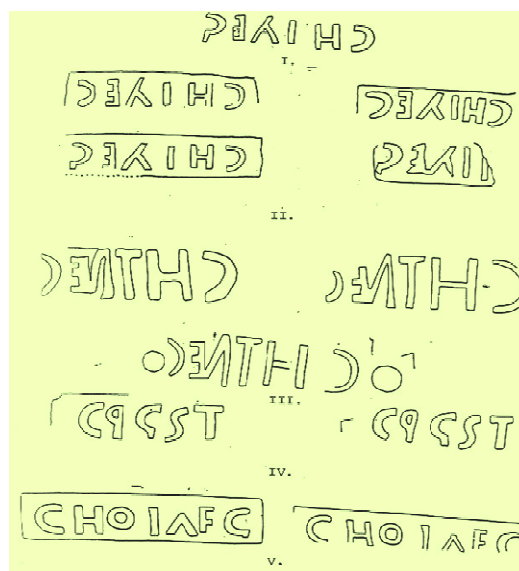

FIG. 6. (după, N. Gudea, în *Acta MN*, IX, 1972, p. 432-435, I-V.)

Facem observația - ca și în cazul precedentei unități militare - că tipurile I, II și III sunt în fapt variante ale aceluiași tip; în cazul tipului IV este interesant de remarcat că numărul de ordine al unității este redat printr-o literă P(rima). Astfel, pentru această unitate militară, putem constata existența a trei (3) tipuri de ștampile și nu cinci (5), cum s-a publicat inițial.

Ultima încercare de realizare a unei tipologii pentru ștampilele unității mai sus menționate¹⁴ stabilește patru tipuri, cu mai multe variante:

- I. CH I AEG, cu mai multe variante, fie cu text liber, fie cu text în cartuș;
- II. CHO I AEG, cu patru variante cu text liber sau în cartuș;
- III. C P GST, cu variante cu text liber sau în cartuș dreptunghiular ; (Fig. 7, I-II-III)

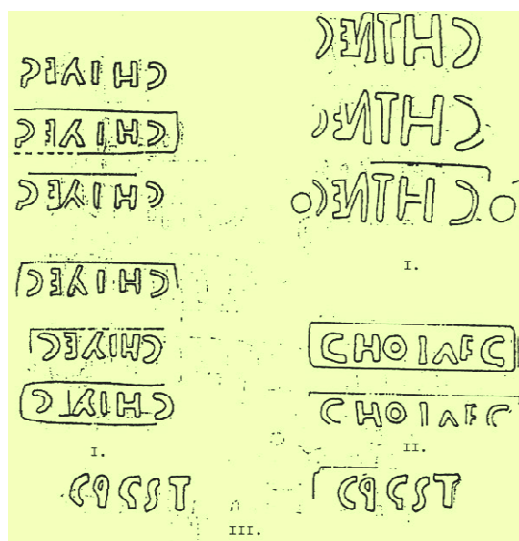

FIG. 7. (după, N. Gudea, *Bologa*, p. 84 – I, II, III.)

IV. C E S, G(a)ES(ati), variante cu text liber sau în cartuș dreptunghiular (Fig. 8, IV).

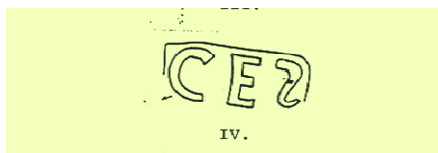

FIG. 8. (după, N. Gudea, în *Acta MN*, IX, 1972, p. 430 – IV.)

În ceea ce privește tipul IV, introdus în tipologie, menționăm că există opinii care exprimă părerea că ar putea fi vorba de o ștampilă civilă. Părerea noastră este însă următoarea: unitatea creată de Hadrian, printr-o recrutare masivă de mercenari din provincia Raetia, a fost adusă în Dacia Porolissensis - se pare - în intervalul 125\126 – 133; denumirea unității conservă numele tribului de unde s-a făcut recrutarea inițială (“gaesati” – trib germanic). Cohorta este inclusă în rândul auxiliilor de proveniență celtică (mai degrabă celto-germană).¹⁵ Există indicii care duc la presupunerea că auxiliile de proveniență celtică (sau celto-germană), staționate în Dacia Porolissensis, își completeau efectivele, pe la mijlocul secolului al II-lea și prin recrutări din patria lor de obârșie (chiar dacă se admite - în general - că populația din *vici militari* constituie baza pentru completarea efectivelor din castru).¹⁶

Acesta este motivul care ne face să credem că tipul IV din tipologia anterioară merită o atenție deosebită. Nu considerăm că este vorba de o ștampilă civilă, este vorba de un tip născut în lumea militară, care poate fi pus în legătură cu momentul recrutării de noi mercenari, aduși din provincia Raetia; sunt evocate locurile natale, tribul de unde provin recruții unității. În acest fel, credem că tipul de ștampilă în discuție ne poate oferi și date de ordin cronologic. Instrumentul folosit pentru ștampilare (“signacula”), a fost executat în pozitiv și o dată cu imprimarea ștampei în pasta moale, litera S apare răsturnată. De altfel, lucrătorii din officinele militare în care se confecționa materialul tegular, realizau frecvent aparatele de ștampilat în pozitiv și nu în negativ, cum ar fi fost firesc; era mai ușor și totodată mai comod.

Concluzie:

Calitatea îndoielnică a multora dintre litere și cifre, așa cum apar ele pe ștampile, ne conduc la ideea că nu toți militarii din ateliere erau foarte buni cunoscători de carte. În cazul ștampilelor celor două unități militare care au staționat la Bologa, *cohors II Hispanorum* și *cohors I Aelia Gaesatorum*, se poate constata foarte clar că marea majoritate a ștampilelor sunt dextrograde, matricea fiind executată în pozitiv.

Cu excepția ștampilelor CES (tipul IV), celelalte tipuri de ștampile nu oferă posibilități de datare, cel puțin la nivelul cercetărilor de până acum.

Traducerea și interpretarea ștampilelor tegulare, este o problemă deseori dificil de rezolvat, din mai multe motive; între acestea cea mai importantă fiind prescurtarea la care s-a recurs într-o anumită zonă geografică, motivele reale fiind astăzi greu de determinat. Am prezentat aici un exemplu din Dacia Porolissensis, Bologa (Resculun).

Bibliografie:

1. Pentru apărarea Daciei Porolissensis, a se vedea câteva dintre lucrările fundamentale: M. Macrea, în *Dacia NS*, XI, 1967, p. 121-141; *Idem*, *Viața în Dacia Romană*, București, 1969, p. 176-250; C. C. Petolescu, *Scurtă istorie a Daciei Romane*, București, 1995, p. 54-138; M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1987; N. Gudea, *Porolissum – studio monographic*, în *Acta MP*, XIII, 1989; *Idem*, *Porolissum – un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman. Vama romană – monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 1996; M. Grec, *O istorie a Daciei Porolissensis*, Arad, 2000.
2. Pe scurt, această dispută la N. Gudea, în *Castrul roman de la Bologa-Resculum (Bologa)*, Zalău, 1997, p. 8-9.

3. *Ibidem*, p. 17-21.
4. *Ibidem*, p. 21-30.
5. *Ibidem*, p. 31-43.
6. *Idem*, în *SCIVA*, 28, 1, 1977, p. 129-130; *Idem*, *Bologa*, p. 18-21, 81, fig. 13.
7. A se vedea situația de la Porolissum, în M. Grec, *O istorie a Daciei Porolissensis*, Arad, 2000, p. 75-88.
8. K. Cichorius, în *RE*, IV, 1900, col. 286; M. Macrea, în *ACMIT*, IV, 1932-1938, p. 123-125, 197-233; C. Daicoviciu, D. Protase, în *Acta MN*, I, 1964, p. 169; N. Gudea, în *Apulum*, X, 1972, p. 121-150; *Idem*, în *Bologa*, p. 20-21.
9. *CIL III*, 8075; M. Macrea, în *ACMIT*, p. 224-226; N. Gudea, în *Acta MN*, IX, 1972, p. 419-435; *Idem*, în *SCIVA*, 27, 1, 1976, p. 518-519; *Ibidem*, 28, 1, 1977, p. 129-130; *Idem*, *Bologa*, p. 83-84; *Idem*, *Der Dakische Limes*, în *Jahrbuch Des Romisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 44, Jahrgang, 1997 (*Limes*), p. 39.
10. N. Gudea, *Limes*, p. 39.
11. *Idem*, în *Acta MN*, IX, 1972, p. 419-420, 428-431.
12. *Idem*, *Bologa*, p. 25.
13. *Idem*, în *Acta MN*, IX, 1972, p. 420-421, 432-435.
14. *Idem*, *Bologa*, p. 26.
15. A. Husar, în M. Bărbulescu (coordonator), *Civilizația romană în Dacia*, Cluj-Napoca, 1997, p. 60.
16. *Ibidem*, p. 61.